

*Левицька Н. О.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри основ права України юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

МІЖГАЛУЗЕВІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТИТУТИ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

Анотація. У статті аналізуються нормативно-правові інститути, з'ясовується юридична природа міжгалузевих нормативно-правових інститутів, їхні особливості у вітчизняній системі джерел права. Формулюється визначення поняття «міжгалузевий нормативно-правовий інститут», визначається співвідношення між комплексними й міжгалузевими інститутами.

Ключові слова: система джерел права, нормативно-правовий інститут, комплексні нормативно-правові інститути, міжгалузевий нормативно-правовий інститут.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної системи джерел права України супроводжується значними змінами; появою нових нормативно-правових галузей, інститутів; принципами функціонування низки нормативно-правових приписів, інститутів галузей; посиленням значимості комплексних і міжгалузевих нормативно-правових інститутів. Ефективність регулювання сучасної вітчизняної системи джерел права значною мірою залежить від їхньої належної внутрішньої організації, яка складається із різних системних утворень, внутрішньогалузевих і міжгалузевих зв'язків. Останні забезпечуються значною мірою завдяки утворенню міжгалузевих нормативно-правових інститутів, які відіграють уніфікаційну роль у межах системи. Такі інститути виникають об'єктивно, вони викликані потребою уніфікації нормативно-правових приписів, які дублюються в різних нормативно-правових інститутах чи галузях права, а також необхідністю забезпечення міжгалузевих зв'язків. Усе це вимагає належного наукового аналізу такого виду нормативно-правових інститутів, виявлення їхньої природи й особливостей у межах системи джерел права України.

Питанням природи та диференціації нормативно-правових інститутів приділялася увага як зарубіжної, так і вітчизняної юридичної науки, зокрема у працях із загальної теорії права О.А. Кіримової, Н.О. Левицької, Л.А. Луць, С.В. Поленіної, І.С. Самощенко й ін. Низка питань, зокрема стосовно формалізації та функціонування нормативно-правових інститутів, розглядалася в галузевій юриспруденції, у тому числі питання конкретних міжгалузевих інститутів (інституту власності тощо). Проте й донині малодослідженими із позицій загальної теорії права залишаються питання юридичної природи й особливостей міжгалузевих нормативно-правових інститутів у вітчизняній системі джерел права.

Мета статті – виявлення юридичної природи й особливостей вітчизняних міжгалузевих нормативно-правових інститутів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розуміючи під нормативно-правовим інститутом комплекс нормативно-правових приписів, що регулює за допомогою специфічних правових прийомів і засобів певний вид чи сторону однорідних суспільних відносин, варто зазначити, що це поняття відрізняється від суміжних понять – «інститут права» й «інститут законодавства». І відрізняється від них насамперед основними ознаками, а саме тим, що нормативно-правовий інститут є структурною

частиною системи джерел права та самостійною складовою однієї чи кількох галузей, основними критеріями їхньої диференціації є особливості предмета й методу правового регулювання; його первинним елементом є нормативно-правовий припис; нормативно-правові приписи впорядковують певний вид чи сторону однорідних суспільних відносин; єдність нормативно-правових приписів у межах нормативно-правового інституту забезпечується відповідними конструкціями та принципами права; має суб'єктивний характер.

У юридичній літературі для класифікації нормативно-правових інститутів використовують різні критерії, які дають змогу виокремити їхні різноманітні види. Так, за предметом регулювання нормативно-правові інститути класифікують на конституційні, цивільні, кримінальні тощо; за характером урегульованих суспільних відносин – матеріальні й процесуальні; за обсягом нормативно-правових приписів – на складні та прості; за функціями у правовому регулюванні – регулятивні й охоронні; за сферою поширення нормативно-правових приписів – галузеві та міжгалузеві тощо.

І якщо галузевий нормативно-правовий інститут є сукупністю нормативно-правових приписів, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин у межах видових предмета правового регулювання й юридичної конструкції, то приписи міжгалузевого інституту регулюють суспільні відносини, що володіють загальними ознаками в межах предметів регулювання суміжних галузей права.

У юридичній літературі ці питання вже були об'єктом дослідження. Так, С.В. Поленіна зазначає, що міжгалузеві інститути виникають на стику суміжних галузей права, тобто таких, що володіють відповідною спільністю кола регульованих ними відносин. Окрім цього, вона ділить міжгалузеві інститути на «прикордонні» й «функціональні». На її думку, «прикордонні» міжгалузеві інститути утворюються на стику суміжних однорідних галузей права (цивільного, сімейного, трудового), у результаті тісної взаємодії й накладення на предмет регулювання однієї галузі елементів предмета іншої галузі (наприклад, інститут поставки); а «функціональні» – на стику суміжних неоднорідних галузей права, які породжують лише функціональні зв'язки (адміністративні й цивільні) [1, с. 75–77].

Водночас В.Ф. Яковлев зазначає, що консолідуючим чинником під час утворення міжгалузевих інститутів може бути не лише предмет, а й метод правового регулювання. Зокрема, якщо для «прикордонних» міжгалузевих інститутів таким чинником є предмет правового регулювання, то для функціональних – метод. Він вважає, що відбувається «муляція» способів регулювання взаємодіючих галузей [2, с. 20].

Низка авторів міжгалузеві інститути наділяє змішаними ознаками, тобто це інститути, які формуються із нормативно-правових приписів різних галузей (наприклад, інститут дисциплінарної відповідальності, який складається із норм трудового та цивільного процесуального права); їх необхідність пояснюється тим, що в реальних соціальних ситуаціях часто відсутні від-

носини, які потребують правового регулювання в межах лише одного предмета [3, с. 166].

При цьому варто зазначити, що в юридичній літературі часто спостерігається підміна понять «міжгалузевий» і «комплексний» інститути, хоча очевидно, що це різні інститути, адже комплексні інститути є складними й утворюються із приписів хоч і близьких суспільних відносин, але різних предметів і методів правового регулювання, різних галузей.

Нормативно-правові інститути, які містять нормативно-правові приписи різних галузей і мають різномірний характер, називають у юридичній літературі комплексними (А.В. Міцкевич) [4, с. 18], міжгалузевими комплексними інститутами (С.С. Алексєєв) [5, с. 159], суміжними або спільними (І.Ф. Казьмін) [6, с. 64], «прикордонними» (В.М. Баранов, С.В. Полєніна) [7, с. 21], змішаними (О.А. Кірімова) [8, с. 17].

Ототожнюються поняття «міжгалузевий» і «комплексний» інститути й В.Д. Переваловим, В.В. Копєйчиковим, А.М. Колодієм, С.Л. Лисєнковим та ін.

Але видається, що правильною є позиція авторів, котрі розрізняють комплексні нормативно-правові інститути, що містять норми різних галузей і мають кумулятивний характер, і міжгалузеві інститути, які містять загальні нормативно-правові приписи для суміжних галузей і мають уподібнений характер.

Наприклад, інститут гласності й відкритий судовий розгляд є інститутом міжгалузевим, він характерний для всіх процесуальних галузей.

Так, п. 1 ст. 27 Кримінального процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) передбачає, що учасники судового провадження, а також особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів судового розгляду та у праві на ознайомлення з процесуальними рішеннями й отримання їхніх копій. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду й ухвалені в ньому судові рішення, крім випадків, установлених законом [9, с. 27].

Ідентично п. 2 ст. 6 ЦПК України фіксує положення, що ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи [10, с. 6].

У ст. 12 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в адміністративному суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів розгляду справи. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в адміністративному суді інформації про дату, час і місце розгляду своєї справи та ухвалені в ній судові рішення. Звернення особи, котра бере участь у справі, не підлягає розгляду й не потребує відповіді, якщо в ньому не зазначено місце проживання чи місцезнаходження (для юридичних осіб) або не підписано автором (авторами), а також якщо неможливо встановити його авторство, або таке, що містить вислови, які свідчать про неповагу до суду [11, с. 12].

Ці інститути мають уподібнений характер для кількох галузей права, дозволяють уникнути дублювань суперечностей, узагальнити основні положення з метою забезпечення однотипності в усіх видах процесуального законодавства.

Інститут власності також має міжгалузевий характер, оскільки його загальна юридична конструкція з певними особливостями використовується в багатьох галузях права (цивільному, сімейному, земельному тощо).

Адже відомо, що ця конструкція є універсальною для системи права та системи джерел права України, і, як правило, саме ці конструкції покликані забезпечувати міжгалузеві зв'язки.

Водночас комплексні нормативно-правові інститути мають кумулятивний характер, бо містять нормативно-правові приписи різних галузей, об'єднання яких необхідно для регулювання відповідних суспільних відносин, що становлять предмети регулювання різних галузей. Їх виникнення зумовлено соціальними потребами, необхідністю врегулювання відносин за умови відсутності самостійного інституту права чи галузі права.

Так, наприклад, юридична конструкція забезпечення охорони здоров'я, що відображена в Основах законодавства України про охорону здоров'я, містить нормативно-правові приписи, цивільні, адміністративні, трудові, які об'єднані в одному акті й відтворюють нормативно-правовий інститут охорони здоров'я [12].

Комплексний характер має інститут, який визначає статус народних депутатів і містить конституційні, адміністративні, кримінально-процесуальні трудові та інші приписи, зафіксовані в Законі України «Про статус народного депутата України» [13].

Ці приклади свідчать, що конструкція й значимість для системи джерел права міжгалузевих і комплексних нормативно-правових інститутів є різною.

Комплексні нормативно-правові інститути виникають за потреби в регулюванні суспільних відносин, коли відсутня юридична конструкція в системі права, відсутній інститут права як такий, але з'явилася необхідність урегулювання суспільних відносин правовими засобами. Вони витребувані юридичною практикою. Такі інститути мають кумулятивний характер; вони складаються з норм різних галузей; їхні предмети й методи регулювання відрізняються; вони мають функціональний характер, оскільки спрямовані на регулювання відносин за відсутності спільного предмета регулювання; предмет і метод правового регулювання мають кумулятивний характер; комплексним нормативно-правовим інститутам, як правило, притаманні власні принципи права.

Так, наприклад, до основних принципів охорони здоров'я законодавець зарахував дотримання прав і свобод у сфері охорони здоров'я; гуманістичну спрямованість; орієнтацію на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги тощо (ст. 4 Основ законодавства про охорону здоров'я) [14, с. 12].

Водночас юридична природа міжгалузевих нормативно-правових інститутів є відмінною від природи комплексних інститутів.

Міжгалузеві нормативно-правові інститути мають такі ознаки: вони є структурною частиною системи джерел права; містять загальні для суміжних галузей положення; є відображенням загальних принципів права, спільних для деяких чи всіх галузей права; є відображенням загальних для кількох суміжних галузей юридичних конструкцій; їх предметом є певна сторона уподібнення суспільних відносин; спрямовані на забезпечення уніфікації нормативно-правових приписів, однотипності правового регулювання.

Висновок. Отже, міжгалузеві нормативно-правові інститути є комплексом нормативно-правових приписів, що відображає загальні для суміжних галузей юридичні конструкції і спрямований на регулювання певної сторони уподібнених суспільних відносин і забезпечення їхньої однотипності. Такі інститути формуються на принципах їхньої несуперечності, внутрішньої узгодженості нормативно-правових приписів, відповідності загальним внутрішнім закономірностям.

Усе це дає підстави стверджувати, що міжгалузевий нормативно-правовий інститут необхідно відрізнити від комплексних інститутів, оскільки вони мають іншу юридичну природу,

призначення й виокремлюються низкою особливостей у системі джерел права України. Ці питання потребують подальшого наукового аналізу, зокрема в частині виявлення особливостей міжгалузевих нормативно-правових інститутів у вітчизняній системі джерел права.

Література:

1. Поленина С.В. Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права / С.В. Поленина // Правоведение. – 1975. – № 3. – С. 71–79.
2. Яковлев В.Ф. Отраслевая дифференциация и межотраслевая интеграция как основы системы законодательства / В.Ф. Яковлев // Правоведение. – 1975. – № 1. – С. 16–23.
3. Гойман-Калинский И.В. Элементарные начала общей теории права : [учебное пособие для вузов] / И.В. Гойман-Калинский, Г.И. Иванец, В.И. Червонюк ; под общей ред. докт. юрид. наук, проф. В.И. Червонюка. – М. : КолосС, 2003. – 544 с.
4. Мицкевич А.В. Соотношение системы права с системой советского законодательства / А.В. Мицкевич // Ученые записки ВНИИСЗ. – Вып. 2. – М., 1967. – 157 с.
5. Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 223 с.
6. Казьмин И.Ф. Внутренняя система отрасли законодательства / И.Ф. Казьмин, С.В. Поленина // Система советского законодательства / [И.С. Самошенко, И.Ф. Казьмин, Р.М. Романов и др.] ; отв. ред. И.С. Самошенко. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 123–136.
7. Баранов В.М. Система права, система и систематизация законодательства в правовой системе России / В.М. Баранов, С.В. Поленина. – Н. Новгород, 2002. – 594 с.
8. Керимова Е.А. Правовой институт: Теоретико-правовое исследование : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Е.А. Керимова. – Саратов, 1998. – 23 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
10. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
11. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
12. Основы законодательства Украины про охорону здоров'я : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
13. Про статус народного депутата України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.

Левицкая Н. А. Межотраслевые нормативно-правовые институты: некоторые теоретические вопросы

Аннотация. В статье анализируются нормативно-правовые институты, устанавливается юридическая природа межотраслевых нормативно-правовых институтов, их особенности в отечественной системе источников права. Формулируется определение понятия «межотраслевой нормативно-правовой институт», определяется соотношение между комплексными и межотраслевыми институтами.

Ключевые слова: система источников права, нормативно-правовой институт, комплексные нормативно-правовые институты, межотраслевой нормативно-правовой институт.

Levytska N. Inter-branch regulatory-legal institutes: some theoretical questions

Summary. Regulatory-legal institutes are analyzed in the article; the juridical nature of inter-branch regulatory-legal institutes and their features on the national system of sources of law are also investigated. The definition of the term “inter-branch regulatory-legal institute” is submitted”. The relationship between complex and inter-branch institutes is explored

Key words: system of sources of law, regulatory-legal institute, complex regulatory-legal institutes, inters-branch regulatory-legal institutes.